

HANNA PUŁACZEWSKA*, ALBERT TERELAK**

UNIwersytet Szczeciński

Czynniki wpływające na znajomość języka polskiego i wiedzę o Polsce u dzieci polskich emigrantów w Niemczech. Przykład Ratyzbony¹

Słowa kluczowe: język odziedziczony, bilingwizm, emigracja, Polonia, Niemcy.

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/Jp.99.2.3>

1. Wstęp

W niniejszym artykule omawiamy badania przeprowadzone w latach 2014–2016 w Ratyzbonie, których celem była identyfikacja najistotniejszych czynników środowiskowych, socjodemograficznych i kognitywnych wykazujących związek z wiedzą o Polsce i kompetencją językową w języku polskim u zamieszkałych tam nastolatków polskiego pochodzenia. Badania miały charakter ilościowy. Większość zmiennych poddanych analizie stanowiły czynniki, które zostały zaproponowane i przebadane przez innych autorów (w odniesieniu do innych języków) jako potencjalne zmienne prognozujące, czyli pozwalające przewidzieć poziom znajomości języków odziedziczonych. Badania takie, motywowane dużymi rozbieżnościami wśród dzieci emigrantów w zakresie opanowania języka ojczystego rodziców, są prowadzone zwłaszcza w takich krajach jak Stany Zjednoczone i Wielka Brytania, charakteryzujące się wysokim odsetkiem ludności napływowej.

Rekrutacja próby badawczej została przeprowadzona metodą „kuli śnieżnej”. Odnotowaliśmy znaczną trudność w pozyskaniu respondentów w gronie rodziców posiadających wykształcenie niższe niż średnie i uzyskaniu od nich zgody na udział dzieci w badaniach. Fakt ten stanowi znaczący, choć niezamierzony rezultat, sugeruje bowiem występowanie współzależności między wykształceniem rodziców a ich nastawieniem do tematyki badań. Takie samo „skrzywienie” próby badawczej wystąpiło wyraźnie w innych pracach na temat języka polskiego i innych języków słowiańskich za granicą (por. Bartol-Jarosińska 1994; Achterberg 2005; Leuner 2007;

* hanna.pulaczewska@ur.de, ORCID: 0000-0002-7155-8306

** albert.terelak@usz.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2033-6946

¹ Badania zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji DEC-2013/10/M/HŚ2/00535, i przeprowadzone w kooperacji z zakładem Deutsch als Zweitsprache na Uniwersytecie w Ratyzbonie prowadzonym przez Ruperta Hochholzera.

Jańczak 2013; Laskowski 2014; Krajewski 2016). „Skrzywienie” próby może wynikać z nie-jednakowej podatności różnych grup emigrantów na asymilacyjną politykę społeczeństw goszczących (por. Pułaczewska 2017). Z tego względu również i nasza próba nie może zostać uznana za reprezentatywną, to znaczy nie można na jej podstawie wyciągać wniosków na temat ogólnego poziomu znajomości języka polskiego, nastawień do Polski i języka polskiego czy wiedzy kulturowej o Polsce wśród dzieci polskich emigrantów w Niemczech lub choćby tylko w Ratyzbonie. Zbadaliśmy natomiast związki między szeregiem czynników środowiskowych i kognitywnych (zmiennych niezależnych) a wyróżnionymi przez nas składnikami kompetencji językowej i kulturowej. Przyjęta strategia badawcza zaowocowała opracowaniem scharakteryzowanych poniżej modeli predykcyjnych, opartych na wyłonionych związkach.

2. Dobór potencjalnych czynników prognozujących znajomość języka polskiego na tle wcześniejszych badań

W licznych pracach poświęconych dwujęzyczności emigrantów omawia się związki jednego lub więcej czynników ze znajomością języka odziedziczonego. Czynnikami zbadanymi do tej pory w odniesieniu do różnych krajów i języków są między innymi: poczucie tożsamości etnicznej (liczne studia na ten temat zostały porównane przez Guangleuna Michaela Mu (2015)), języki rodziców, input językowy, użytkowanie języka, wsparcie społeczności i rodziny (Albirini 2013 – arabski w USA), liczba osób mówiących do respondenta w języku odziedziczonym (Gollan i in. 2015 – hiszpański, mandaryński i hebrajski w USA), liczba rodziców posługujących się językiem odziedziczonym (Kondo-Brown 2014 – japoński w USA), wiek, płeć, miejsce urodzenia rodziców, zamieszkiwanie z dziadkami, funkcje poszczególnych języków w rodzinie, uczęszczanie do szkół społecznościowych i nastawienie do nich, znajomość innych języków i posługiwanie się nimi oraz upodobania kulturowe (Shah 2013 – Gujarati w USA, Singapurze i Republice Południowej Afryki). Liczba czynników poddanych analizie w poszczególnych opracowaniach waha się od jednego (Mu 2015) do trzydziestu dwóch (Shah 2013). W literaturze przedmiotu opartej na badaniach o charakterze ilościowym wskazano ponadto na wpływ kolejności narodzin na znajomość języka odziedziczonego – starsze rodzeństwo osiągało na ogół wyższy poziom umiejętności.

W odniesieniu do języka polskiego w Niemczech podobne badania przeprowadził Grzegorz Krajewski (2016). Na podstawie próby pochodzącej z Fryburga Bryzgowijskiego, Badenii-Wirtembergii oraz Berlina, obejmującej 51 osób pochodzenia polskiego w wieku od 13 do 62 lat, doszedł on do wniosku, że wyższe wykształcenie zarówno respondentów, jak i ich rodziców oraz motywacja do nauki polskiego ze strony rodziców sprzyjają dobrej znajomości języka polskiego jako odziedziczonego. Nie zaskakuje fakt, że częstość używania języka polskiego okazała się korelować z poziomem jego znajomości. Natomiast Tanja Anstatt (2013) badała na podstawie próby 30 polskojęzycznych nastolatków w Zagłębiu Ruhry, czy przyswojenie kategorii gramatycznych „aspekt” i „żywołność” wykazuje związek z takimi czynnikami, jak: pragnienie zachowania języka polskiego, wartość przypisywana nauce polskiego przez rodziców, wiek w momencie przyjazdu do Niemiec, nauka języka polskiego w Niemczech, posługiwanie się

polskim w komunikacji z dzieckiem przez ojca, posługiwanie się polskim w komunikacji z dzieckiem przez matkę oraz częstotliwość użytkowania polskiego w domu ogółem. Badanie wykazało istotność ostatnich dwóch z wymienionych czynników.

W przeprowadzonych w Ratyzbonie badaniach ilościowych zweryfikowaliśmy związek między znajomością języka polskiego i wiedzą o Polsce u naszych nastoletnich respondentów a kilkunastoma spośród wskazanych powyżej czynników, uwzględniając przy tym specyfikę kontekstu badania (np. miejsce szkoły społecznościowej, której nie ma w Ratyzbonie, zajęły kursy języka polskiego itp.). Dodatkowo uwzględniliśmy następujące czynniki, które nie były wcześniej przedmiotem badań: przyjaźń z rówieśnikiem zamieszkałym w kraju pochodzenia (tu: w Polsce), czas trwania pobytu matki poza krajem pochodzenia przed urodzeniem się dziecka oraz waga przywiązywana przez rodziców do znajomości języka kraju pochodzenia (tu: języka polskiego) u dziecka w ocenie jego samego.

3. Metoda i próba badawcza

Badanie zostało przeprowadzone na próbie obejmującej 41 nastolatków pochodzenia polskiego w wieku od 13 do 18 lat, zamieszkałych w Ratyzbonie i urodzonych w Niemczech lub przybyłych do Niemiec w wieku niemowlęcym, a w jednym wypadku w wieku trzech lat². Do zgromadzenia materiału badawczego posłużył standaryzowany wywiad kwestionariuszowy zawierający pytania zamknięte oraz test kompetencji językowej. W interpretacji przedstawionych tu danych ilościowych posłużyliśmy się dodatkowo materiałem z wywiadów częściowo ustrukturyzowanych z nastolatkami i ich matkami, zebranych w równoległym badaniu jakościowym.

Struktura językowa, demograficzna i etniczna próby uwidacznia współczesne przemiany społeczne i różnicowanie sytuacji rodzinnej młodzieży pochodzenia polskiego za granicą. Dziesięcioro nastolatków miało niemieckiego ojca, jeden z ojców pochodził z Austrii, dwudziestu sześciu z Polski, czterech z innego kraju. Dziesięcioro respondentów nie mieszkało z ojcami, w tym dzieci ojców pochodzących z Polski, Niemiec, Austrii i innych krajów. Matki pochodziły z Polski (połączenie polska żona – niemiecki mąż jest typowe dla polsko-niemieckich par mieszanых zamieszkałych w Niemczech, por. Statista GmbH 2017).

Badanie znajomości języka polskiego obejmowało: (1) w zakresie języka mówionego (skala 0–6) – konwersacyjną znajomość języka polskiego, to znaczy wypowiadanie się i rozumienie, (2) w zakresie języka pisanego (skala 0–6) – umiejętność głośnego czytania, rozumienie tekstu pisanego (odpowiedzi na pytania do tekstu) oraz znajomość polskiej ortografii (dyktando), w tym umiejętność zapisu poszczególnych głosek na podstawie związku fonem – grafem oraz znajomość reguł ortograficznych. Dodatkowo respondenci mogli uzyskać jeden punkt za poprawną wymowę (mówienie „bez akcentu” w ocenie dwóch ekspertów), która nie wchodziła w skład kryteriów oceny konwersacyjnej znajomości języka polskiego. Znajomość Polski jako kraju obejmowała (1) wiedzę pozajęzykową (geograficzną, historyczną) oraz (2) wiedzę,

2 Respondenci otrzymali kupony do kina o wartości 20 euro; w ten sposób mieliśmy nadzieję zachęcić do udziału w badaniu również osoby niezainteresowane bliżej własną dwujęzycznością, Polską i językiem polskim.

której posiadanie łączyło się ściśle ze znajomością języka (w dalszej części tekstu: „wiedza kulturowo-językowa”). Respondenci mieli między innymi za zadanie wymienić określoną liczbę znanych Polaków, polskich autorów, tytułów książek dla dzieci i młodzieży, filmów i seriali telewizyjnych; podać nazwę największej polskiej rzeki; podać nazwę miasta, które było stolicą Polski przed Warszawą; zaśpiewać lub zacytować hymn polski; zdecydować, czy Polska graniczy z Czechami, Austrią i Węgrami (por. załącznik 1). Prawie wszystkie zadania zostały odebrane jako bardzo proste przez członków dziesięcioosobowej grupy kontrolnej złożonej z nastolatków zamieszkających w Polsce (nieco trudniejsze okazało się tylko pytanie o nazwisko premiera i prezydenta).

Większość nastoletnich respondentów знаła w jakimś stopniu język polski; dwanaścioro znało go bardzo dobrze, czworo nie znało go wcale, a dwoje rozumiało niektóre proste wypowiedzi, ale nie było w stanie wypowiadać się po polsku. Szesnaście osób w ogóle nie czytało ani nie pisało po polsku, a siedem posiadało umiejętność biegłego czytania oraz pisania z zastosowaniem zasad polskiej ortografii.

W badaniu poddano analizie związki między poszczególnymi rodzajami kompetencji a następującymi czynnikami:

(1) postawy (skala odpowiedzi 0–3: „tak”, „raczej tak”, „raczej nie”, „nie”):

– subiektywna ocena vitalności języka polskiego w Niemczech (por. Bourhis i in. 1981; Allard, Landry 1994): czynnik złożony, zawierający ocenę przydatności, prestiżu i liczby użytkowników polskiego w Niemczech, statusu społeczno-ekonomicznego Polaków w Niemczech, dostępności polskich mediów i kursów języka, przychylności nauczycieli wobec bilingwizmu niemiecko-polskiego, zainteresowania Niemców językiem polskim³,

– deklarowane zainteresowanie Polską jako krajem („Czy interesujesz się Polską, a jeśli tak, to czym konkretnie?”),

– deklarowany związek emocjonalny z Polską („Czy czujesz się związany z Polską?”),

– sympatia do Polski („Czy lubisz Polskę?”),

– waga przywiązywana przez matkę i ojca (oddzielnie) do znajomości języka polskiego u dziecka w ocenie dziecka („Czy Twojej mamie/Twojemu tacie zależy na tym, żebyś znał polski?”),

– polskie poczucie tożsamości („Czy czujesz się Polką/Polakiem?”),

– niemieckie poczucie tożsamości („Czy czujesz się Niemką/Niemcem?”), przy czym respondenci zostali uprzedzeni z góry, że dwa ostatnie pytania są od siebie niezależne i można udzielić dowolnej odpowiedzi na każde z nich;

(2) cechy socjodemograficzne:

– płeć, wiek, wykształcenie matki, wykształcenie ojca, jedynactwo, posiadanie starszego rodzeństwa, język rodzimy ojca (polski, niemiecki, inny), okres pobytu matki w Niemczech przed urodzeniem się dziecka, typ szkoły średniej, do której uczęszcza respondent (liceum, szkoła realna, szkoła zasadnicza);

3 „Witalność” języka przywodzi na myśl bliskoźnaczne pojęcie „mocy języka” (por. Miodunka 1990). Ta ostatnia jest pojęciem rozpowszechnionym w badaniach nad językiem polskim poza granicami kraju, nie jest jednak do końca tożsama z witalnością.

(3) praktyki językowe:

- uczęszczanie (w dowolnym okresie życia) na kurs języka polskiego lub lekcje odbywające się w języku polskim,
- utrzymywanie długoletniej więzi z rówieśnikiem w Polsce od siódmego roku życia lub wcześniej.

Współzależności między tymi czynnikami a poszczególnymi składnikami kompetencji językowo-kulturowej zostały zbadane metodą regresji krokowej postępującej (funkcja automatycznego modelowania liniowego) oraz analizy skupień z wykorzystaniem Bayesowskiego kryterium informacyjnego BIC, z użyciem programu do analizy danych statystycznych SPSS 24.

4. Analiza związków

4.1. Związki między zmiennymi niezależnymi

Wybierając modelowanie liniowe zamiast stosowanej alternatywnie analizy regresji wielorakiej, kierowaliśmy się wystąpieniem licznych związków między badanymi zmiennymi niezależnymi. Odnotowaliśmy następujące powiązania na poziomie istotności statystycznej 0,05 lub wyższej w teście dwustronnym:

(1) wykształcenie matki:

- zawodowe – „polski ważny dla matki” (tzn. waga, jaką matka przywiązuje do znajomości polskiego u dziecka w jego ocenie): wartość niższa niż w obu pozostałych grupach,
- wyższe – „polski ważny dla matki”: wartość wyższa niż w obu pozostałych grupach,
- zawodowe – „kurs polskiego”: rzadziej niż w grupie komplementarnej,
- wyższe – „kurs polskiego”: częściej niż w grupie komplementarnej,
- zawodowe i „typ szkoły: liceum”: rzadziej niż w grupie komplementarnej,
- wyższe i „typ szkoły: liceum”: częściej niż w grupie komplementarnej;

(2) wykształcenie ojca:

- wyższe i „typ szkoły: liceum”: częściej niż w grupie komplementarnej,
- zawodowe i „typ szkoły: liceum”: rzadziej niż w grupie komplementarnej;

(3) przyjaciel w Polsce

- „posiadanie rodzeństwa”,
- „pierwsze dziecko”,
- „polskie poczucie tożsamości” wyższe dla nastolatków posiadających przyjaciela w Polsce (2,5 na skali 0–3, dla pozostałych 1,72).

Zaledwie siedmioro spośród dwudziestu siedmiorga nastolatków posiadających rodzeństwo miało przyjaciela w Polsce; w czternastoosobowej grupie jedynaków było takich osób aż dziewięć. Tylko jedna osoba posiadająca starsze rodzeństwo miała przyjaciela w Polsce. Najwidoczniej towarzystwo brata lub siostry podczas wizyt w Polsce znacznie zmniejsza potrzebę, a wraz z nią prawdopodobieństwo nawiązania i utrzymania stałej przyjaźni z rówieśnikiem zamieszkałym w Polsce. Dzieci posiadające starsze rodzeństwo zazwyczaj od początku spędzały pobyty w Polsce w jego towarzystwie i w efekcie rzadko nawiązywały takie przyjaźnie.

Mimo że liczba matek z wykształceniem zasadniczym w próbie badawczej była bardzo niska (pięć osób), dane liczbowe potwierdziły obserwację, że wykształcenie matek silnie koreluje z wagą przywiązywaną przez nie do znajomości polskiego u dziecka (w badaniu dzieci oceniały ją na skali od 0–3; por. załącznik 2). Dzieci matek posiadających wykształcenie zasadnicze nie uczęszczały na kurs polskiego, w przeciwieństwie do 70 procent dzieci matek z wykształceniem wyższym i 40 procent dzieci matek z wykształceniem średnim.

Wszystkie kompetencje wykazywały wysokie korelacje między sobą; wyjątkiem była pozajęzykowa wiedza o Polsce, która okazała się nie korelować z poprawną wymową (por. załącznik 3).

4.2. Regresja krokowa postępująca

Analiza metodą regresji krokowej postępującej pozwala na stwierdzenie związku między zmienną zależną, w naszym wypadku wynikiem testu kompetencji lub obecnością „obcego akcentu”, a szeregiem zmiennych niezależnych, takich jak przynależność do jednej z określonych kategorii czy odpowiedź udzielona na pytanie zamknięte. Zmienne niezależne wykazujące istotny związek ze zmienną zależną to zmienne prognozujące. Modele predykcyjne dla poszczególnych kompetencji uzyskane tą metodą należy interpretować jako grupy czynników, których łączna znajomość pozwala najlepiej przewidzieć poziom kompetencji, a nie jako wykaz wszystkich czynników zdradzających istotny statystycznie związek z poziomem kompetencji. Niektóre zmienne niezależne nie występują w modelach, ponieważ są reprezentowane przez inne zmienne niezależne, z którymi są związane⁴.

4.2.1. Najistotniejsze zmienne prognozujące znajomość języka polskiego

Wykorzystanie regresji krokowej postępującej zaowocowało modelami predykcyjnymi kompetencji w języku mówionym, języku pisanym oraz sumy tych kompetencji z dodatkowym uwzględnieniem poprawnej wymowy. Modele te charakteryzują się wysoką trafnością predykcji: 71,8 procent dla znajomości języka mówionego, 78,9 procent dla języka pisanego i 83 procent dla sumarycznej kompetencji językowej. „Trafność” w tabeli 1 określa procentowy udział danego czynnika w trafnej predykcji oceny uzyskanej w teście.

Poprawna wymowa (mówienie „bez akcentu”: tak/nie) nie została ujęta oddzielnie w tabeli 1, wchodzi natomiast w skład pozycji „suma kompetencji językowej”.

4.2.2. Znajomość języka mówionego

Badanie wykazało, że pierwszorzędną zmienną prognozującą kompetencję w zakresie języka mówionego była waga przywiązywana przez matkę do znajomości języka polskiego u dziecka. Pozostaje ona w istotnym statystycznie związku z inną zmienną niezależną, jaką jest wykształcenie matki. Jak wynika z analizy, im wyższe wykształcenie matek, tym ważniejsza jest dla nich znajomość języka polskiego u dzieci (zob. załącznik 2; różnice w tym zakresie między

4 Jeśli dwie zmienne niezależne występują szczególnie często łącznie, uniemożliwia to określenie, która z nich ma w rzeczywistości istotny wpływ na wartość zmiennej zależnej. Metoda regresji krokowej pozwala wybrać grupę czynników, które w sumie pozwalają przewidzieć wartość zmiennej zależnej z najwyższą możliwą dokładnością, tak że dodanie kolejnej zmiennej niezależnej już nie poprawia wyniku.

Tabela 1. Trafność i istotność zmiennych prognozujących znajomość języka polskiego w języku mówionym, znajomość języka pisanego i sumę obu sprawności z dodatkowym uwzględnieniem poprawnej wymowy

JĘZYK MÓWIONY			PISANIE			SUMA KOMPETENCJI JĘZYKOWEJ		
CZYNNIK	TRAFNOŚĆ	ISTOTNOŚĆ	CZYNNIK	TRAFNOŚĆ	ISTOTNOŚĆ	CZYNNIK	TRAFNOŚĆ	ISTOTNOŚĆ (DWU-STRONNA)
Polski ważny dla matki	0,47	0,001 (dwustronna)	Kurs polskiego	0,42	0,001 (dwustronna)	Kurs polskiego	0,26	0,001
Przyjaźń w Polsce	0,30	0,001 (dwustronna)	Przyjaźń w Polsce	0,27	0,001 (dwustronna)	Przyjaźń w Polsce	0,26	0,001
Kurs polskiego	0,09	0,038 (dwustronna)	Typ szkoły	0,19	0,001 (dwustronna)	Polski ważny dla matki	0,21	0,001
Typ szkoły	0,08	0,029 (jednostronna)	„Czuję się Niemką” (korelacja ujemna)	0,07	0,046 (dwustronna)	Typ szkoły	0,12	0,004
„Czuję się Niemką” (korelacja ujemna)	0,06	0,047 (jednostronna)	„Czuję się Polką”	0,05	0,047 (jednostronna)	„Czuję się Polką”	0,08	0,019

Regresja krokowa postępująca – funkcja automatycznego modelowania liniowego w programie IBM SPSS 24. Trafność predykcyjna modeli: odpowiednio 71,8, 78,9 i 83 procent.

poszczególnymi typami wykształcenia wykazują istotność statystyczną w teście *t*-Studenta). Na uwagę zasługuje to, że większość (4 na 5) dzieci matek z wykształceniem zasadniczym zawodowym wychowywanych było wyłącznie z językiem niemieckim. Kolejny etap analizy polegał na tym, że czynnik „polski ważny dla matki” został wykluczony w celu sprawdzenia trafności pozostałych zmiennych prognozujących. Zaowocowało to stworzeniem modelu, w którym wykształcenie matki okazało się najtrafniejszą zmienną prognozującą o wadze 0,43 (istotność 0,001; trafność modelu 65,7 procent). Czynnik „przyjaciół w Polsce” znalazł się w tej konfiguracji na drugiej pozycji i osiągnął wagę 0,39.

Jeśli chodzi o typ szkoły, uczniowie liceów mówili po polsku znacznie lepiej niż uczniowie dziesięcioletnich szkół realnych i dziewięcioletnich szkół zasadniczych. Można to zinterpretować jako wynik związku między ogólnymi predyspozycjami kognitywnymi dziecka (odzwierciedlającymi się w wynikach w nauce) a zdolnością do akwizycji języków w warunkach dwujęzyczności. Wywiady przeprowadzone z matkami i dziećmi sugerowały jednak, że pewną rolę mogą odgrywać również czynniki społeczne: matki dzieci, które były gorzej oceniane w szkole podstawowej, ograniczały niekiedy ich kontakt z językiem polskim w nadziei, że poprawi to ich wyniki w nauce odbywającej się w języku niemieckim – co bywało uwarunkowane poradą nauczycieli.

Tabela 2. Różnice w znajomości mówionego języka polskiego w zależności od typu szkoły i wykształcenia matki

JĘZYK MÓWIONY			
ZMIENNA NIEZALEŻNA	ŚREDNIA	N	SD
WYKSZTAŁCENIE MATKI			
Wyższe	4,68	19	1,797
Średnie	4,41	17	1,215
Zasadnicze	0,80	5	1,304
Ogółem	4,10	41	1,944
TYP SZKOŁY			
Liceum	4,86	22	1,560
Realna	3,39	9	2,434
Zasadnicza	3,05	10	1,641
Ogółem	4,10	41	1,944

Jako że posiadanie przyjaciela w Polsce zależy od umiejętności nawiązania kontaktów podczas wizyt w Polsce już we wczesnym dzieciństwie, powtórzyliśmy analizę z wyłączeniem sześciorga dzieci, które od lat przedszkolnych wychowywały się tylko z językiem niemieckim

(i tym samym osiągnęły bardzo niski wynik w teście z języka polskiego, od 0 do 1,5). Celem tego zabiegu było sprawdzenie trafności tej zmiennej prognozującej dla dzieci wychowujących się mniej lub bardziej dwujęzycznie. W zmniejszonej grupie 35 osób na pierwszym miejscu znalazł się typ szkoły o wadze 0,32, a przyjaźń z rówieśnikiem w Polsce o wadze 0,20 (w modelu o trafności 0,55 procent) uplasowała się ponownie na drugim miejscu.

Nastolatki posiadający przyjaciela w Polsce uzyskali – w tej zmniejszonej próbie – średnią 5,6 na skali 0–6 znajomości mówionego języka polskiego (przy odchyleniu standardowym $SD = 1,167$), natomiast pozostali uzyskali średnią 4,0 (przy $SD = 0,688$). W obliczu uzyskanych wyników zasadne stało się sprawdzenie, czy różnica między obiema kategoriami nastolatków, jaka wyłoniła się w badaniu, jest istotna statystycznie. W tym celu przeprowadzony został test istotności różnicy między średnimi (tzw. test *t*-Studenta dla prób niezależnych). Wynik testu pozwala twierdzić, że średnie są istotnie różne z prawdopodobieństwem wyższym niż 99,9 procent ($t = 5,0346$; $df = 33,0$; $p < 0,001$).

4.2.3. Znajomość języka pisanego

Jak należało oczekiwać, w wypadku języka pisanego najtrafniejszą zmienną prognozującą okazało się uczęszczanie na kurs polskiego, które osiągnęło trafność 0,42. Przyjaźń z rówieśnikiem w Polsce uplasowała się na drugiej pozycji w modelu, przy trafności rzędu 0,27. Grupa dzieci pięciu matek nieposiadających wykształcenia przynajmniej średniego odróżniała się na tle pozostałych grup – średnia wyniosła tu 0.

Uwidoczniła się również istotna różnica między respondentami uczęszczającymi do szkół różnego typu (por. załącznik 4), przy czym, jak już wspomniano, typ szkoły uzależniony był znacznie od poziomu wykształcenia matki. Zastosowany test niezależności Chi-kwadrat wykazał, że związek między tymi zmiennymi jest istotny statystycznie ($\chi^2 = 12,713$; $df = 4,0$; $p = 0,013$; test dwustronny). Trafność czynnika „typ szkoły” jako zmiennej prognozującej znajomość języka pisanego wyniosła 0,19.

4.2.4. Kompetencja językowa ogółem

Czynnikami najtrafniej prognozującymi ogólną znajomość języka polskiego (z uwzględnieniem poprawnej wymowy) okazały się: uczęszczanie (w jakimkolwiek okresie życia) na kurs języka polskiego (trafność 0,26) oraz posiadanie przyjaciela w Polsce (trafność 0,26). Czynniki „polski ważny dla matki” uplasował się na trzeciej pozycji (trafność 0,19).

Ze względu na to, że jedynactwo i pierworodność pokrywały się w znacznym stopniu z posiadaniem przyjaciela w Polsce, konieczne stało się zbadanie, w jakim stopniu to właśnie te czynniki same w sobie (a nie fakt przyjaźnienia się z rówieśnikiem w Polsce) mogły stanowić determinanty lepszej znajomości języka polskiego. Analiza wykazała, że zarówno pierworodni, jak i jedynacy co prawda lepiej znali polski niż grupa komplementarna, ale tylko wtedy, gdy posiadali przyjaciela w Polsce (Pułaczewska, w przygotowaniu).

4.2.5. Poczucie tożsamości a znajomość języka polskiego

Na poziomie pojedynczych kompetencji czynniki „czuję się Polką/Polakiem” i „czuję się Niemką/Niemcem” pojawiły się co prawda w modelach, ale odgrywały w nich rolę marginalną. W modelu prognozującym ogólną kompetencję językową (sumę wszystkich trzech składników) czynnik „czuję się Polką/Polakiem” uzyskał zaledwie wagę 0,08, plasując się znacznie poniżej pozostałych zmiennych prognozujących. Należy jednak wziąć pod uwagę, że próba zgromadziła osoby mające przynajmniej neutralny, a zazwyczaj pozytywny stosunek do języka polskiego, które zazwyczaj czuły się Polakami (odpowiedzi: „tak” 37 procent, „raczej tak” 37 procent, „raczej nie” 17 procent, „nie” 10 procent). Tak więc zróżnicowanie próby pod tym względem może być zbyt niskie, by rola tego czynnika dała się trafnie ocenić.

4.2.6. Zmienne prognozujące poprawną wymowę

Tabela 3 ukazuje efekty zmiennych, które okazały się powiązane na poziomie istotności statystycznej z poprawną wymową (mówieniem „bez akcentu”)⁵.

Tabela 3. Istotne zbieżności między poprawną wymową a zmiennymi niezależnymi

ZMIENNA	ILORAZ PRAWDOPODOBIENSTWA	DF	ISTOTNOŚĆ – TEST DWUSTRONNY
Przyjaciół w Polsce	13,622	1	$p < 0,001$
„Czuję się Polką/Polakiem”	13,489	4	$p < 0,009$
Kurs polskiego	5,593	1	$p < 0,018$
Wykształcenie matki	7,246	2	$p < 0,027$
Pierwsze dziecko	3,795	1	0,51 (wynik bliski istotności)

Nawet po wyeliminowaniu sześciu osób niemówiących po polsku różnica między nastolatkami posiadającymi przyjaciół w Polsce a pozostałymi w zakresie wymowy (mówienia po polsku „bez obcego akcentu”) była istotna statystycznie ($\chi^2 = 8,63$; $df = 1,0$; $p < 0,005$). Spośród 16 respondentów w tej kategorii 13 nie różniło się pod względem wymowy od nastolatków zamieszkających w Polsce, podczas gdy w grupie 19 nastolatków nieposiadających przyjaciół w Polsce było takich przypadków sześć. Wynik ten sugeruje, że nastolatki polskiego pochodzenia wychowane w Niemczech mają większe szanse na osiągnięcie poprawnej wymowy

⁵ Rubryka „istotność” ukazuje, jakie jest prawdopodobieństwo, że zbieżność między poprawną wymową a poszczególnymi zmiennymi prognozującymi jest przypadkową cechą badanej próby. Przykładowo $p < 0,001$ pozwala twierdzić, że zmienne są związane ze sobą z prawdopodobieństwem wyższym niż 99,9 procent. Innymi słowy, istnieje prawdopodobieństwo rzędu 99,9 procent, że związek między zmienną zależną (tu: poprawną wymową) a zmienną prognozującą potwierdziłby się w badaniu obejmującym całą populację (tu: wychowane w Ratyzbonie nastoletnie dzieci polskojęzycznych matek).

w języku polskim, jeśli utrzymują kontakty z przyjaciółmi w Polsce. Przyjaźń z rówieśnikiem zamieszkałym w Polsce była jedynym czynnikiem, którego istotność statystyczna potwierdziła się w badaniu wariancji metodą regresji wielorakiej (współczynnik regresji = 1,588; błąd standardowy = 0,727; Beta = 1,529; jednostronny test *t*-Studenta = 2,185; $p = 0,027$). Rezultat ten nie dowodzi, że inne czynniki nie grają roli, natomiast silne wsparcie zyskuje teza, że wysoka zbieżność między posiadaniem przyjaciela w Polsce a poprawną wymową w języku polskim nie jest przypadkową cechą badanej próby.

4.2.7. Wiedza o Polsce

Rezultaty osiągnięte przez respondentów zostały przedstawione sumarycznie w załączniku 1. Ogółem osiągnięte rezultaty były bardzo niskie w porównaniu z wiedzą młodzieży zamieszkałej w Polsce (średnio około 20 procent poprawnych lub wystarczających odpowiedzi na poszczególne pytania). Tabela 4 ukazuje zmienne niezależne najtrafniej prognozujące wiedzę językowo-kulturową oraz pozajęzykową wiedzę o Polsce.

Tabela 4. Trafność i istotność zmiennych najtrafniej prognozujących wiedzę językowo-kulturową oraz pozajęzykową wiedzę o Polsce

WIEDZA JĘZYKOWO-KULTUROWA			WIEDZA POZAJĘZYKOWA		
CZYNNIK	TRAFNOŚĆ	ISTOTNOŚĆ	CZYNNIK	TRAFNOŚĆ	ISTOTNOŚĆ
Przyjaciół w Polsce	0,36	0,001 (dwustronna)	Lata na emigracji przed urodzeniem	0,25	0,001 (dwustronna)
Wykształcenie ojca	0,16	0,025 (dwustronna)	Typ szkoły	0,23	0,001 (dwustronna)
Czuję się Niemką/ Niemcem (korelacja ujemna)	0,10	0,034 (jednostronna)	Interesuję się Polską	0,18	0,001 (dwustronna)
Kurs polskiego	0,10	0,038 (jednostronna)	Polski ważny dla matki	0,12	0,006 (dwustronna)
Wykształcenie matki	0,10	0,039 (jednostronna)	Czuję się Niemką/ Niemcem (korelacja ujemna)	0,10	0,014 (dwustronna)
Mam rodzeństwo	0,10	0,039 (jednostronna)	Subiektywna wiatalność polskiego	0,07	0,025 (dwustronna)
Związana z Polską	0,09	0,045 (jednostronna)	Związana z Polską	0,05	0,042 (jednostronna)

Regresja krokowa postępująca – automatyczne modelowanie liniowe w programie IBM SPSS 24. Trafność predykcyjna modeli: odpowiednio 68 i 67,5 procent.

Zestawienie to pokazuje, że zmienne prognozujące są bardzo różne dla obu rodzajów wiedzy. Wiedza pozajęzykowa nastolatków jest zazwyczaj niższa, jeśli matki opuściły Polskę na długo przed ich urodzeniem, co z dużym prawdopodobieństwem odzwierciedla zmniejszające się zainteresowanie matek Polską i jej sprawami w miarę ich postępującej integracji społecznej w Niemczech. Zjawisko to uwidoczniło się też w wywiadach z matkami. Po wieloletnim pobycie w Niemczech polska tematyka rzadziej pojawia się w życiu rodziny. Matkom, które spędziły w nowym kraju kilkanaście lat i obcują na co dzień z tamtejszymi realiami, często nie przychodzi na myśl, aby nauczać dzieci pozajęzykowych aspektów kultury polskiej. Natomiast pośród czynników wykazujących związek z wiedzą językowo-kulturową na pierwsze miejsce wysunęło się posiadanie przyjaciela w Polsce. Czynnik ten odpowiadał za 0,36 poprawnej prognozy w modelu, którego łączna trafność wyniosła 83 procent.

5. Analiza skupień

Innym sposobem na wykrycie związków między czynnikami zawartymi w danych (struktur) jest analiza skupień. Ma ona na celu połączenie obiektów w grupy w taki sposób, aby stopień powiązania między obiektami należącymi do tej samej grupy był jak największy, a stopień ich powiązania z obiektami z pozostałych grup jak najmniejszy. Analiza skupień metodą grupowania dwustopniowego została przeprowadzona z użyciem oprogramowania SPSS 24, przy czym liczba poszukiwanych skupień została z góry określona jako nieprzekraczająca ośmiu.

Tabela 5. Analiza skupień metodą grupowania dwustopniowego z wykorzystaniem Bayesowskiego kryterium informacji (BIC)

CZYNNIK	WSPÓŁCZYNNIK WPŁYWU	KATEGORIA A N1 = 14	KATEGORIA B N2 = 27
Przyjaciel w Polsce	1	100%	7%
Kulturowo-językowa wiedza o Polsce	0,84	3,7	0,6
Język pisany	0,82	5,1	1,8
Język mówiony	0,62	5,8	3,2
Pozajęzykowa wiedza o Polsce	0,49	5,7	2,2
Pierwsze dziecko	0,41	100%	44%
Ma rodzeństwo	0,31	36%	81%
Kurs języka	0,27	79%	33%
Czuje się Polką/Polakiem	0,21	2,5	1,8
Typ szkoły (najczęstszy)	0,21	liceum 79%	liceum 41%
Waga polskiego dla matki	0,2	2,1	1,3
Waga polskiego dla ojca	0,17	1,1	0,5

Czuje się Niemką/Niemcem	0,12	2,0	2,4
Lata poza Polską przed urodzeniem	0,12	3,1	5,7
Wiek	0,12	14,6	15,6
Wykształcenie matki (najczęstsze)	0,11	wyższe 64%	średnie 44%
Zainteresowanie Polską	0,07	2,2	1,6
Subiektywna witalność polskiego	0,06	1,6	1,5
Język ojca	0,06	polski 71%	polski 59%
Wykształcenie ojca (najczęstsze)	0,04	wyższe 60%	wyższe 50%
Związana/związany z Polską	0,01	2,4	2,4
Płeć	0	żeńska 57%	żeńska 56%
Lubi Polskę	0	2,6	2,6

Analiza przeprowadzona za pomocą IBM SPSS 24. Liczba skupień $m = < 8,0$; $N = 41,0$; wskaźnik sylwetkowy $s = 0,33$.

Analiza wykazała, że w grupie respondentów dają się wyróżnić dwa profile, przy średniej jakości modelu (wskaźnik sylwetkowy $s = 0,33$). Cechą, która najlepiej pozwala przewidzieć całość pozostałych, okazało się posiadanie przyjaciela w Polsce. Było to kluczowe kryterium, któremu przypadł współczynnik wpływu 1,0 (pozostałe czynniki: 0–0,84). Składniki kompetencji językowej i kulturowej uplasowały się w tych skupieniach zaraz po posiadaniu przyjaciela w Polsce, w kolejności: wiedza językowo-kulturowa (współczynnik wpływu 0,84), kompetencja w języku pisanim (0,82), znajomość języka mówionego (0,62), wreszcie wiedza pozajęzykowa (0,49). Tylko dwójka nastolatków utrzymujących przyjaźń z rówieśnikiem w Polsce weszła w skład grupy komplementarnej, to znaczy grupy, której inni członkowie nie mieli przyjaciół w Polsce, gdyż suma pozostałych cech bardziej upodobniała ich do tej grupy. Bycie pierwszym dzieckiem w rodzinie uzyskało współczynnik wpływu 0,41, natomiast cecha ta wyróżniała się o tyle, że posiadały ją wszystkie dzieci z pierwszej grupy.

Obie grupy „lubiły” Polskę w równym stopniu i czuły się z nią w równym stopniu związane oraz jednakowo oceniały witalność języka polskiego.

6. Dyskusja i wnioski

Analiza wykazała, że czynnikami pozwalającymi najtrafniej przewidzieć kompetencję językową i znajomość związanych z językiem aspektów kultury polskiej są: utrzymywanie wieloletniej przyjaźni z rówieśnikiem zamieszkałym w Polsce, bycie pierwszym dzieckiem w rodzinie, waga przywiązywana przez matkę do znajomości języka polskiego u dziecka (w ocenie dziecka), wykształcenie matki, udział w zorganizowanych formach nauczania w języku polskim i typ szkoły, do której uczęszcza dziecko. Pierwsze cztery z wymienionych czynników okazały się ze sobą ściśle powiązane. Związek między wagą przywiązywaną przez matkę

do znajomości polskiego u dziecka a uczęszczaniem przez nie na zajęcia w języku polskim nie budzi zdziwienia: to właśnie matki podejmowały niemały trud zorganizowania udziału dzieci w takich zajęciach. Sugerowany przez zebrany materiał trend do wychowywania jednojęzycznego (tzn. bez udziału języka polskiego) wśród matek z wykształceniem zasadniczym tłumaczy natomiast trudności, jakie napotkaliśmy przy próbie pozyskania większej liczby respondentów z tej grupy. Wychowywanie dzieci polskiego pochodzenia w monolingwizmie bez udziału języka polskiego jest tematem kontrowersyjnym. Rodzice, którzy wybrali (lub zaakceptowali) dla swoich dzieci wzorzec monolingwalny, z dużym prawdopodobieństwem stronią od udziału w tego typu badaniach zarówno z braku zainteresowania tematem, jak i w obawie przed krytycznym nastawieniem badaczy.

Nastolatkom uczęszczającym do szkół o wyższym profilu lepiej znali polski, jak również posiadali większą wiedzę na temat Polski. Może to wynikać z ogólnie wyższej sprawności w przyswajaniu języka i wiedzy encyklopedycznej, natomiast wywiady z dorosłymi i nastoletnimi respondentami rzuciły światło na inne możliwe źródło tej różnicy – marginalizację roli języka polskiego w życiu dziecka przez rodziców (por. Pułaczewska 2017) w wypadku osiągnięcia przez nie miernych wyników w nauce. Wynika ona z obawy rodziców przed niekorzystnym wpływem wychowania bilingwalnego na postępy w szkole. Obawa ta jest z kolei łącznym rezultatem ich koncepcji akwizycji języka oraz nacisku na asymilację emigrantów i ich dzieci ze strony społeczeństwa przyjmującego.

Ponieważ typ szkoły, do której uczęszcza dziecko, zależy od wykształcenia rodziców (co potwierdzają też inne badania na szeroką skalę), nie jest możliwe rozróżnienie wpływu obu tych czynników na badane zmienne.

Wyniki dotyczące typu szkoły, wykształcenia matki oraz wagi przywiązywanej przez nią do znajomości polskiego u dziecka potwierdzają omówione na wstępie konkluzje wyciągnięte przez G. Krajewskiego (2016), przy uwzględnieniu podobieństwa zmiennej „waga znajomości polskiego u dziecka dla matki” do użytej przez niego zmiennej „motywacja ze strony rodziców”. Konkluzje te domagały się weryfikacji, gdyż istotność statystyczną jako zmienna prognozująca osiągnęło w jego badaniu oprócz częstości używania polskiego tylko wykształcenie wyższe rodziców⁶. Nasza konkluzja dotycząca wpływu wagi przywiązywanej przez matkę do nauki polskiego przez dziecko i uczęszczania na kurs polskiego na znajomość języka polskiego uzupełnia wyniki badania przeprowadzonego przez T. Anstatt (2013), które nie potwierdziło (ale i nie zanegowało⁷) wpływu obu czynników na znajomość kategorii „aspekt” i „żywołność”, przypuszczalnie dość dobrze oddających znajomość języka w ogóle, wśród dzieci wychowujących się dwujęzycznie.

Okres pobytu matki w Niemczech przed urodzeniem dziecka okazał się odgrywać istotną rolę w pozajęzykowej wiedzy dziecka o Polsce, co sugeruje, że wiedza ta nabywana

6 Stwierdzona przez autora wyższa kompetencja językowa kobiet w porównaniu z mężczyznami w obrębie próby badawczej nie osiąga istotności statystycznej, podobnie jak inne różnice.

7 Dostępna metodologia nie pozwala na udowodnienie, że dany czynnik nie gra roli; badania mogą jedynie wykazać istnienie związku lub go nie wykazać.

jest w znacznym zakresie w domu rodzinnym, a dłuższy pobyt w Niemczech idzie w parze ze zmniejszeniem się udziału polskiej tematyki w komunikacji w rodzinie.

Potwierdziło się nasze przypuszczenie, że polskie i niemieckie poczucie tożsamości nie są odczuwane przez nastolatków jako wzajemnie sprzeczne, jako że odpowiedzi na pytania o tożsamość („Czy czujesz się Niemką/Niemcem?” i „Czy czujesz się Polką/Polakiem?”) nie korelowały negatywnie między sobą. Wbrew oczekiwaniom dzieci ojców polskojęzycznych nie różniły się od grupy komplementarnej lepszą znajomością polskiego i kultury polskiej. Najwyraźniej świadome zaangażowanie matek w wychowanie dwujęzyczne (uwidaczniające się w tym, jak waga przywiązywana przez nie do języka polskiego została oceniona przez ich dzieci) kompensowało brak komunikacji w języku polskim między ojcami a dziećmi.

Wcześniejsze badania wskazują, że młodsze dzieci z rodzin emigranckich mają ogólnie lepszą znajomość języka odziedziczonych niż dzieci starsze (por. np. Hoffmann 1991; Döpke 1992; Lambert, Taylor 1996; Zentella 1997; Shin 2002; Shah 2013). Zgromadzone przez nas dane ilościowe potwierdzają tę obserwację. Natomiast dane jakościowe sugerują, że dzieje się tak nie tylko dlatego, że dzieci te od urodzenia posiadają w domu rodzinnym partnerów do komunikacji w języku otoczenia w postaci starszych siostr czy braci. Liczy się również „nie-widzialna praca” matek (*invisible work*; por. Okita 2002), wkładana przez nie w różne formy wspierania akwizycji języka polskiego przez dziecko; zaangażowanie to zmniejsza się w miarę przybywania innych obowiązków rodzicielskich wraz z narodzinami kolejnych dzieci. Do tego dołącza się identyfikacja z polską grupą rówieśniczą u tych dzieci, na których brak rodzeństwa wymusił niejako nawiązanie przyjaźni rówieśniczych podczas wizyt w Polsce, co wpływa pozytywnie na ich kompetencję językową i językowo-kulturową. W szczególności okazało się, że kultywowanie takich przyjaźni znacznie lepiej pozwala przewidzieć znajomość języka polskiego u nastolatka niż posiadanie rodzeństwa lub jego brak oraz bycie pierwszym dzieckiem w rodzinie. Występowanie związku nie dowodzi jednakże kierunku wpływu jednej zmiennej na drugą. Dlatego kolejną publikację, opartą na danych jakościowych (wywiady z młodzieżą i rodzicami), poświęcimy wykazaniu, że przyjaźń z rówieśnikiem w Polsce jest faktycznie czynnikiem sprawczym w odniesieniu do kompetencji językowej i kulturowej polonijnych nastolatków (Pułaczewska, w przygotowaniu).

Bibliografia

- Achterberg J. 2005: *Zur Vitalität slavischer Idiome in Deutschland. Eine empirische Studie zum Sprachverhalten slavophoner Immigranten*, Sagner, München.
- Albirini A. 2013: *Toward understanding the variability in the language proficiencies of Arabic heritage speakers*, „International Journal of Bilingualism”, vol. 18(6), s. 730–765.
- Allard R., Landry R. 1994: *Subjective ethnolinguistic vitality: a comparison of two measures*, „International Journal of Sociology of Language”, vol. 108(1), s. 117–144.
- Anstatt T. 2013: *Polnisch als Herkunftssprache: Sprachspezifische grammatische Kategorien bei bilingualen Jugendlichen*, [w:] S. Kempgen, M. Wingender, N. Franz, M. Jakiša (red.), *Deutsche Beiträge zum 15. Internationalen Slavistenkongress Minsk 2013*, Lang, Frankfurt am Main, s. 25–35.

- Bartol-Jarosińska D. 1994: *Język polski i tożsamość polska na emigracji*, [w:] S. Dubisz, A. Nagórko (red.), *Granice i pogranicza. Język i historia*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa, s. 145–156.
- Bourhis R., Giles H., Rosenthal D. 1981: *Notes on the construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnolinguistic groups*, „Journal of Multilingual and Multicultural Development”, vol. 2(2), s. 145–155.
- Döpke S. 1992: *One parent one language: an interactional approach*, John Benjamins, Amsterdam.
- Gollan T.H., Starr J., Ferreira V.S. 2015: *More than use it or lose it: the Number of speakers effect on heritage language proficiency*, „Psychonomic Bulletin Review”, vol. 22(1), s. 147–155.
- Hoffmann C. 1991: *An introduction to bilingualism*, Longman, London.
- Jańczak B.A. 2013: *Deutsch-polnische Familien: Ihre Sprachen und Familienkulturen in Deutschland und in Polen*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Kondo-Brown K. 2014: *Japanese in the United States*, [w:] T. Wiley, J.K. Peyton, C. Christian, S. Moore, N. Liu (red.), *Handbook of heritage, community, and native American languages in the United States: research, educational practice, and policy*, Routledge, Taylor and Francis Group, New York–London, s. 244–253.
- Krajewski G. 2016: *Socjolingwistyczna charakterystyka badanej grupy użytkowników języka polskiego jako odziedziczonego*, [w:] J. Besters-Dilger, A. Dąbrowska, G. Krajewski, A. Żurek (red.), *Utrata i odzyskiwanie języka polskiego*, Oficyna Wydawnicza LEKSEM, Pruszków k. Łasku, s. 42–62.
- Lambert W.E., Taylor D.M. 1996: *Language in the lives of ethnic minorities: Cuban American families in Miami*, „Applied Linguistics”, vol. 17(4), s. 477–500.
- Laskowski R. 2014: *Language maintenance – language attrition. The case of Polish children in Sweden*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Leuner B. 2007: *Migration, multiculturalism and language maintenance in Australia*, Peter Lang, Bern.
- Miodunka W. 1990: *Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych*, [w:] W. Miodunka (red.), *Język polski w świecie: zbiór studiów*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków, s. 39–49.
- Mu G.M. 2015: *A meta-analysis of the correlation between heritage language and ethnic identity*, „Journal of Multilingual and Multicultural Development”, vol. 36(3), s. 239–254.
- Okita T. 2002: *Invisible work. Bilingualism, language choice and childrearing in intermarried families*, Benjamins, Amsterdam.
- Pułaczewska H. 2017: *Wychowanie do języka polskiego w Niemczech na przykładzie Ratyzbony. Dwujęzyczność dzieci z perspektywy rodziców*, Primum Verbum, Łódź.
- Pułaczewska H. (w przygotowaniu): *Przyjaźń przez granicę. Niedoceniany czynnik w kształtowaniu kompetencji językowej i wiedzy o Polsce u dzieci pochodzenia polskiego w Niemczech*.
- Shah S. 2013: *Factors affecting proficiency among Gujarati heritage language learners on three continents*, dysertacja doktorska, Georgetown University.
- Shin S. 2002: *Birth order and the language experience of bilingual children*, „TESOL Quarterly”, vol. 36(1), s. 103–113.
- Statista GmbH. 2017: *Eheschliessungen zwischen Deutschen und Ausländern seit 1991* (online: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/37422/umfrage/eheschliessungen-zwischen-deutschen-und-auslaendern/>, dostęp: 1 marca 2017).
- Zentella A.C. 1997: *Growing up bilingual*, Blackwell Publishers, Malden, MA.

Załącznik 1A

Wyniki testu z wiedzy językowo-kulturowej o Polsce

PYTANIE	PUNKTACJA	WYNIK (w %)
1. Czy znasz jakiś wiersz Juliana Tuwima? (tytuł lub cytat)	0–1	17
2. Wymień wszystkie znane Ci polskie książki dla dzieci i młodzieży. (tytuł)	0–3*	8
3. Wymień wszystkich znanych Ci polskich pisarzy. (nazwisko)	0–3*	4
4. Wymień wszystkie znane Ci polskie filmy lub seriale. (tytuł)	0–3*	29
5. Seria polskich dowcipów zaczyna się od słowa: <i>Przychodzi...</i> (<i>Es kommt einmal...</i>). Kto przychodzi do kogo?	0–1	16
6. Jak brzmią słowa i melodia hymnu polskiego?	0–3**	9

* By uzyskać 3 punkty, czyli 100 procent, należało wymienić co najmniej 5; w przeciwnym wypadku wynik wynosił $(x / 5) \times 3$.

** Melodia lub jeden wers = 1 punkt; od dwóch wersów = 2 punkty; zwrotka lub refren w całości – z melodią lub bez = 3 punkty.

Załącznik 1B

Wyniki testu z pozajęzykowej wiedzy o Polsce

PYTANIE	PUNKTACJA	WYNIK (w %)	
7. Co to jest Zakopane?	0–1	50	
8. Jaka jest największa rzeka w Polsce?	0–1	12	
9. Jakie miasto było stolicą Polski przed Warszawą?	0–1	40	
10. Co to jest Wawel?	0–1	36	
11. Jakie legendarne zwierzę mieszkało na Wawelu?	0–1	53	
12. Czy Polska graniczy z Węgrami?	0–1	55	39
13. Czy Polska graniczy z Czechami?		91	
14. Czy Polska graniczy z Austrią?		77	
15. Wymień ośmiu sławnych lub znanych Polaków, np. królów, generałów, sportowców (bez piłkarzy Bundesligi), naukowców, aktorów, prezenterów, pisarzy, poetów, polityków.	0–3***	10	
16. Kto jest premierem Polski?	0–1	30	
17. Kto jest prezydentem Polski?	0–1	9	
18. Co to były rozbiory Polski?	0–1	8	

*** By uzyskać 3 punkty, czyli 100 procent, należało wymienić co najmniej 8; w przeciwnym wypadku wynik wynosił $(x / 8) \times 3$.

Załącznik 2

Różnice w odpowiedziach nastolatków na pytanie „Czy Twojej mamie zależy, żebyś znała/znał język polski?” w zależności od wykształcenia matek. Ocena na skali 0–3

ŚREDNIE			
WYKSZTAŁCENIE MATKI	ŚREDNIA	N	ODCHYLENIE STANDARDOWE
Wyższe	2,16	19	0,958
Średnie	1,35	17	0,786
Podstawowe lub zasadnicze	0,00	5	0,000
Ogółem	1,56	41	1,074

ANOVA							
			SUMA KWADRATÓW	DF	ŚREDNIA KWADRATÓW	F	ISTOTNOŚĆ
Ważne dla matki × wykształcenie matki	między grupami	(łącznie)	19,689	2	9,844	14,165	0,000
	wewnątrz grupy		26,409	38	0,695		
	ogółem		46,098	40			

WSPÓŁCZYNNIKI KORELACJI		
		ETA ²
Ważne dla matki × wykształcenie matki		0,654

ROZKŁAD ODPOWIEDZI	WAŻNE DLA MATKI				OGÓŁEM
WYKSZTAŁCENIE MATKI	0	1	2	3	
Wyższe	2	1	8	8	19
Średnie	1	11	3	2	17
Podstawowe/zasadnicze	5	0	0	0	5
Ogółem	8	12	11	10	41

Załącznik 3

Kompetencja w języku pisanym w zależności od typu szkoły i wykształcenia matki

JĘZYK PISANY					
ZMIENNA NIEZALEŻNA	ŚREDNIA	N	ODCHYLENIE STANDAR- DOWE		
TYP SZKOŁY				PORÓWNANIE	TEST T-STUDENTA (DWUSTRONNY)
Liceum	4,06	22	1,946	Liceum/szkoła realna	$t = 2,851$; $df = 29,0$; $p = 0,008$
Szkoła realna	1,78	9	1,727	Liceum/szkoła zasadnicza	$t = 3,611$; $df = 30,0$; $p = 0,001$
Szkoła zasadnicza	1,47	10	2,222	Szkoła realna/ szkoła zasadnicza	$t = 0,339$; $df = 17,0$; $p > 0,05$
Ogółem	2,93	41	2,277		
ZMIENNA PROGNOZU- JĄCA	ŚREDNIA	N	ODCHYLENIE STANDAR- DOWE	Test <i>t</i> -Studenta nie znajduje zastosowa- nia, test Levene'a jednorodności wa- riancji: $F = 19,884$, $p < 0,001$	
WYKSZTAŁCENIE MATKI					
Wyższe	3,73	19	2,212		
Średnie	2,90	17	2,007		
Zasadnicze	0,00	5	0,000		
Ogółem	2,93	41	2,277		

Załącznik 4

Korelacje między poszczególnymi rodzajami kompetencji

		JĘZYK MÓWIONY	POPRAWNA WYMOWA	JĘZYK PISANY	WIEDZA POZAJĘ- ZYKOWA	WIEDZA JĘZYKO- WO-KUL- TUROWA
JĘZYK MÓWIONY	Współczynnik korelacji Pearsona	1	0,513**	0,798**	0,479**	0,605**
	Istotność (jednostronna)		0,000	0,000	0,001	0,000
	<i>N</i>	41	41	41	41	41
POPRAWNA WYMOWA	Współczynnik korelacji Pearsona	0,513**	1	0,627**	0,225	0,490**
	Istotność (jednostronna)	0,000		0,000	0,079	0,001
	<i>N</i>	41	41	41	41	41
JĘZYK PISANY	Współczynnik korelacji Pearsona	0,798**	0,627**	1	0,539**	0,720**
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000		0,000	0,000
	<i>N</i>	41	41	41	41	41
WIEDZA POZAJĘZY- KOWA	Współczynnik korelacji Pearsona	0,479**	0,225	0,539**	1	0,680**
	Istotność (jednostronna)	0,001	0,079	0,000		0,000
	<i>N</i>	41	41	41	41	41
WIEDZA JĘZYKO- WO-KUL- TUROWA	Współczynnik korelacji Pearsona	0,605**	0,490**	0,720**	0,680**	1
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,001	0,000	0,000	
	<i>N</i>	41	41	41	41	41

Korelacje między poszczególnymi kompetencjami w zakresie języka i wiedzy o Polsce. Symbolem ** oznaczono korelacje istotne na poziomie $p < 0,01$ (test jednostronny).

Summary

Environmental and cognitive predictors of Polish language skills and knowledge about Poland in children of Polish emigrants in Regensburg

Keywords: Germany, heritage language maintenance, bilingualism, immigration, diaspora.

The study aims at identifying socio-demographic, social and attitudinal correlates of Polish language skills and knowledge about Poland in a sample of 41 teenagers aged 13–18 whose mothers migrated to Germany from Poland and who have been raised in Regensburg, Germany, since birth or infancy. Stepwise forward analysis was used to estimate the association between a range of socio-demographic, attitudinal and developmental factors on the one hand, and a range of skills on the other. Cluster analysis followed, confirming the outstanding role of maintenance of a long-term friendship with an age peer in Poland which had been identified as a strong predictor of four out of five competences.